

Robert Castermans

Beatrijs

De beste versie van de Middelnederlandse tekst
en een vertaling in hedendaags Nederlands
in doorlopend proza

Met een uitgebreide toelichting

Beatrijs

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

Alles over vrouwen versieren, De beste versiertips, Deel 2

Lovematches, Alles over vrouwen versieren, Deel 1

Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen

De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree

De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, spoken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen

Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?

Hoofts Granida in hedendaags Nederlands, P.C. Hooft Granida

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

www.lovematches.nl

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

Beatrijs

**De beste versie van de Middelnederlandse tekst
en een vertaling in hedendaags Nederlands
in doorlopend proza**

Met een uitgebreide toelichting

Brave New Books
Amsterdam
2023

Voor jou

Copyright © 2023 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Vormgeving en omslag: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789464808056

NUR: 613, 620, 621, 622 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, Letterkunde

Trefw.: Beatrijs, Marialegende, Mariamirakel, Mariaverering, middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

INHOUD

WOORD VOORAF.....	7
INLEIDING.....	13
Handgeschreven boeken.....	13
Beatrijshandschrift.....	14
Auteurschap	15
Waargebeurd?	17
Ontstaan en overlevering	17
Vertalingen en bewerkingen.....	20
Marialegende of Mariamirakel.....	21
Structuur	23
Samenvatting van de <i>Beatrijs</i>	24
Personages.....	28
Moraal, thema en motieven.....	31
Kleuren- en getallensymboliek.....	37
Afbeeldingen	43
BIBLIOGRAFIE.....	53
BEATRIJS IN HET MIDDELNEDERLANDS	61
TOELICHTINGEN BIJ VERSREGELS.....	85
BEATRIJS IN HEDENDAAGS NEDERLANDS	95

WOORD VOORAF

De *Beatrijs* is de bekendste en beste Marialegende van de Middelnederlandse letterkunde en een hoogtepunt uit de Nederlandse literatuur. Het verhaal is dan ook opgenomen in de canon van de Nederlandse letterkunde. Wat de *Beatrijs* ook bijzonder maakt, is dat het de eerste Nederlandstalige vertelling is met als hoofdfiguur een vrouw van vlees en bloed. De loftuigen over de *Beatrijs* zijn niet van de lucht:

- ‘een juweel van middeleeuwse vertelkunst’ en ‘een unieke ster aan het firmament van de legende van de kosteres’ – prof. dr. Frits van Oostrom
- ‘De *Beatrijs* is niet alleen een meesterwerk uit onze Middelnederlandse literatuur, maar behoort tot het literair patrimonium [= cultureel erfgoed, R.C.] van West-Europa’ – dr. Rob Roemans en drs. Hilda van Assche
- ‘De *Beatrijs* behoort ongetwijfeld tot de *Übercanon* van de Middelnederlandse letterkunde’ – prof. dr. Mike Kestemont
- ‘deze zeldzame parel van middeleeuwse vertelkunst’ – prof. dr. Theo Meder
- ‘een van de toppers van de canon van de Nederlandse letterkunde’ – prof. dr. Ton Anbeek en prof. dr. Riet Schenkeveld-van der Dussen

De taal van de *Beatrijs* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties (woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en is opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) met ‘Voorreden’ (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590). Deze

grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is.

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vgl. Marita Mathijssen (2003, p. 125): 'Hertaling is de enige weg naar de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits. Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?'

Voor de hertaling van de *Beatrijs* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van deze Marialegende in de 'Bibliografie' en het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW).

Vertalen is interpreteren. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. Aan de inhoud heb ik uiteraard niets veranderd. Ik ben zo dicht mogelijk bij de tekst gebleven.

Bij hertalingen van middeleeuwse teksten wordt de Middelnederlandse tekst meestal opgenomen op de linkerpagina en de hertaling op de tegenoverstaande pagina. Ik doe dat niet, omdat mijn hertaling niet per versregel is, maar in doorlopend proza. Het eindrijm heb ik dus niet behouden. Wil je het slotrijm van Middelnederlandse teksten handhaven, dan krijg je erg onnatuurlijke zinnen en moet je af en toe woorden gebruiken die geen goede hertaling zijn.

Een Middelnederlandse tekst kun je diplomatisch en kritisch uitgeven. Bij een diplomatische uitgave van een tekst uit een handschrift wordt de tekst uitgegeven zoals die overgeleverd is; de spelling wordt niet veranderd en er wordt geen interpunctie aangebracht. Bij een kritische tekstuitgave wordt geprobeerd zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke tekst, de autograaf, te komen.

Er worden emendaties (verbeteringen), conjecturen (gissingen) en leestekens aangebracht. Ter bevordering van een vlotte leesbaarheid worden de volgende letters weergegeven volgens de hedendaagse uitspraak:

• -u (proeuen)	wordt	-v (proeven)
• -v (vren)	wordt	-u (uren)
• -w (wt)	wordt	-uu (uut)
• -i (iaer)	wordt	-j (jaer)
• -j (sj, jn, jc)	wordt	-i (si, in, ic)

Ik geef de Middelnederlandse tekst van *Beatrijs* weer zoals die in het enig overgeleverde handschrift staat, het zogeheten Beatrijshandschrift. Voor het vaststellen van de Middelnederlandse tekst heb ik gebruikgemaakt van de facsimile-uitgave van prof. dr. Jozef Janssens (*Beatrijs*, editie Janssens).

Wel heb ik meerdere (aperte) schrijffouten verbeterd. Hier volgt een opsomming van mijn emendaties die ik in de Middelnederlandse tekst van *Beatrijs* heb aangebracht:

- vs. 45: in het handschrift staat 'lieft'. Waarschijnlijk is dit een verschrijving van de kopiist en stond er in het voorbeeldhandschrift 'lief'.
- vs. 239: in het handschrift staat 'ict'. Dit moet 'ic' zijn.
- vs. 456: in het handschrift staat 'seue'. Dit moet 'seuen' (zeven) zijn. De kopiist is vergeten de zogeheten nasaalstreep (een liggend streepje als afkortingsteken) boven de laatste -e te zetten. Voor kopiisten was het overschrijven van boeken erg veel werk, een monnikenwerk. Door afkortingstekens of abbreviaturen te gebruiken kon de kopiist sneller schrijven en ruimte besparen. Een liggend streepje boven een letter betekent dat -n, -m, -en of -de is weggelaten: *seuē* staat dus voor *seuen* en *eñ* voor *ende*.
- vs. 481: in het handschrift staat 'Dierste'. Volgens Theo Meder heeft in het voorbeeldhandschrift iets gestaan als 'Dleeste'. Hij geeft dit weer met 'Die leste'. Andere onderzoekers menen dat de versregels 477-482 verdwaalde verzen zijn en eigenlijk achter vs. 432 hadden moeten staan (*Beatrijs*, editie Wilminck en Meder, p. 42-43).
- vs. 526: in het handschrift staat 'onghestroest'. Ook dit is een kopiistenfout. Het gaat om 'onghetroest'.
- vs. 626: in het handschrift staat 'houen'. Vermoedelijk is dit ook een fout van de kopiist en moet het 'ouen' zijn.
- vs. 761: in het handschrift staat 'hadde gheseit' (had gezegd). Dit moet 'gheseit' (zei) zijn, want de stem is omgeven door een zeer fel licht (vs. 750-751) en Beatrijs kan dat heldere licht nauwelijks aan haar ogen verdragen. Het ligt niet voor de hand dat ze

pas door het licht verblind wordt, nadat de stem en het licht verdwenen zijn.

- vs. 821: in het handschrift ontbreekt 'es', maar dit woord is onmisbaar.
- vs. 848: in het handschrift staat 'cloc zeel'. Waarschijnlijk is de kopiist het bepaald lidwoord vergeten en moet er 'tcloc zeel' staan.
- vs. 852: in het handschrift staat 'quam'. Dit moet 'quamen' zijn.
- vs. 924: in het handschrift staat 'mochte', maar het onderwerp 'si' is meervoud (de nonnen) en daarom moet het 'mochten' zijn. In vs. 584 staat ook 'mochten'; het onderwerp 'si' is hier eveneens meervoud (de nonnen). Mogelijk heeft de kopiist per ongeluk 'mochte' in vs. 924 geschreven omdat vs. 923 eindigt op 'gheruchte'. Ik sluit niet uit dat hij dit bewust heeft gedaan uit rijm dwang. De hele *Beatrijs* is namelijk in gepaard rijm (aabb) geschreven. Echter – in vs. 301-302 is het rijmpaar 'rouwen-trouwe', in vs. 395-396 'keren-ionchere', in vs. 491-492 'drogheden-soghede' en in vs. 747-748 'kinde-sinden'. Maar het rijmpaar in vs. 877-878 is 'kinderen-sinden'; in vs. 877 is 'kinderen' (kinderen) meervoud, in vs. 747 is 'kinde' (kind) enkelvoud.
- vs. 984: in het handschrift staat 'ondecten'. Dit moet 'ondecte' zijn. 'Ondecten' is ontstaan uit 'ondecte' plus 'en'. Zo'n aanhechting aan het voorafgaande woord wordt enclisis genoemd. Het enclitische woordje 'en' betekent 'hem'. In vs. 984 staat dus abusievelijk twee keer 'hem' als meewerkend voorwerp. Het tegenovergestelde van enclisis is proclisis, een aanhechting aan het volgende woord, bijvoorbeeld 'tsinen' voor 'te' plus 'sinen' in vs. 288. De verzamelterm voor proclisis en enclisis is inclinatie (clisis).

Door deze verbeteringen bevat de voorliggende uitgave de beste versie van de Middelnederlandse *Beatrijs*.

De Middelnederlandse tekst bevat geen interpunctie. De punt na 'bate' aan het begin geeft aan dat de eerste versregel daar eindigt. Enkele woorden verder staat er een punt na 'vertare' om het eind van de derde versregel te markeren. Beide punten zijn niet te vergelijken met onze punt aan het einde van een zin. Die staat op een regel, deze twee punten staan hoger en wel halverwege de regelhoogte (zie Afbeelding 1 en 2). Helemaal aan het eind, na vs. 1038, staat ook een punt. Die markeert het einde van het gedicht. De tekst heeft ook geen versnummering. De Middelnederlandse tekst heb ik om de 5 versregels genummerd en de tekst in eigentijds Nederlands om de 25 hertaalde versregels. In het handschrift staan hoofdletters alleen

aan het begin van de versregels.

In citaten heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger 'Middeleeuwen' en 'Renaissance' met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus 'middeleeuwen' en 'renaissance' (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.lovematches.nl of www.salarisonderhandelen.nl

Robert Castermans
Amsterdam, juni 2023

INLEIDING

Handgeschreven boeken

In de middeleeuwen konden maar weinig mensen lezen en waren rijk genoeg om een duur handgeschreven boek ofwel manuscript (*manu scriptum* is Latijn voor 'met de hand geschreven') te kopen. De Duitse drukker Johannes Gutenberg (circa 1400-1468) heeft halverwege de 15de eeuw de boekdrukkunst enorm verbeterd. (Ik zeg dus niet dat hij de boekdrukkunst heeft uitgevonden, want dat is niet zo.) Pas in de 16de eeuw werden boeken voor veel mensen betaalbaar door grote oplages. Handgeschreven boeken waren dus kostbare luxeartikelen en gewone burgers konden zich die niet veroorloven. In rijkere milieus circuleerden boeken, zoals kloosters, kringen van de hogere geestelijkheid en adellijke hoven.

Om een boek te vervaardigen werd met een ganzenvaar op perkament geschreven. Dat is bewerkte dierenhuid. Vooral de huid van schapen werd gebruikt. Meerdere vellen, oorspronkelijk vier, werden op elkaar gelegd en dubbelgevouwen. Hierdoor ontstond een katern. Een codex ofwel handschrift bestond uit een aantal katernen. Een blad heet een folio en heeft een voorzijde, de recto of rectozijde (afk. r^o, r.), en een achterzijde, de verso of versozijde (afk. v^o, v.).

Een afschrijver ofwel kopiist schreef een boek over in een scriptorium of schrijfatelier. Na 1450 werden scriptoria minder belangrijk omdat de boekdrukkunst haar intrede deed. Een door de auteur zelf geschreven handschrift heet een autograaf. Vaak hebben we slechts kopieën van kopieën. Een afschrift wordt een apograaf genoemd. Het handschrift dat als voorbeeld diende bij het overschrijven, heet een legger. Uiteraard maakten kopiïsten fouten. Wanneer een tekst enkele keren is afgeschreven, kan de oorspronkelijke tekst zo veranderd zijn dat die nauwelijks nog te herkennen is.

Als de kopiïst een tekst met zwarte inkt had overgeschreven, ging het handschrift naar de rubricator. Die versierde de tekst door initialen en lombarden in te vullen en titels (rubrieken, oorspronkelijk in rode kleur geschreven) boven de afdelingen, de rubrieken, te schrijven. Een lombarde is een gekleurde kapitaal (hoofdletter) die groter is dan een normale hoofdletter, maar kleiner dan een initiaal. Meestal bestrijkt een lombarde twee regels, terwijl een initiaal drie of meer regels hoog is. De rubricator gebruikte voornamelijk rode inkt (*ruber* is Latijn voor 'rood', *rubrum* voor 'rode verf', *rubricare* voor 'rood maken'). Als het een kostbaar handschrift betrof, kon er ook

nog een illustrator (illuminator of miniaturist) aan te pas komen voor het invoegen van illustraties en miniaturen.

Veel handschriften zijn verloren gegaan door branden, oorlogen en het niet beseffen van de waarde ervan. Eenvoudige handschriften die niet versierd waren met fraaie miniaturen, werden gewoon weggegooid. Soms werd de tekst van het perkament afgekrabd of onzichtbaar gemaakt, zodat het opnieuw beschreven kon worden. Een dergelijk stuk perkament met een nieuwe tekst wordt een palimpsest genoemd. Een boekbinder gebruikte beschreven perkament weleens om een stevige kaft te maken voor zijn boeken. Of hij maakte van het perkament lijm om boeken in te binden. Ook tijdens de Beeldenstorm (1566) zijn vele handschriften vernietigd.

Beatrijshandschrift

Onze Middelnederlandse *Beatrijs* is overgeleverd in slechts één verzamelcodex. Die berust bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. De signatuur is 76 E 5. Het verzamelhandschrift bevat een paastafel, de *Dietsche doctrinale* (soms toegeschreven aan Jan van Boendale), de *Beatrijs*, vertalingen van het Paternoster (Onzevader), het Ave Maria (Weesgegroet) en het credo (de apostolische geloofsbelijdenis) in het Middelnederlands, enkele passages uit *Der leken spiegel* van Jan van Boendale, een drietal teksten van Jan van Ruusbroec, *Vanden aflaten van Rome* (anoniem) en de *Heymelijchede der heymelijcheit* van Jacob van Maerlant. De codex is in te zien op internet: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/beatrijs/page/0/zoom/3/lat/-5.266007882805485/ing/19.335937499999996>. De *Beatrijs*-tekst staat op fol. 47 v. tot en met folio 54 v. Dat is scan (pagina) 52 tot en met 59.

Een paastafel is een tabel waarmee kan worden berekend op welke dag Pasen valt. Boven deze paastafel staat een notitie in het rood: 'Int iaer ons heeren .m.ccc.lxxiiij. [= 1374, R.C] es die sondach lettere op .a. ende de mane es prime op .vij.'. Op grond van de paastafel viel in 1374 paaszondag op 2 april (Ed van der Vlist 2011, p. 126). De codex stamt dus uit 1374 of is van kort daarvoor. Dit jaartal zegt echter niets over de ontstaanstijd van de Middelnederlandse *Beatrijs*. Tussen de originele legende en de bewaarde tekst in de codex kunnen vele kopieën hebben bestaan. Omdat er meerdere kopiïstenfouten in de overgeleverde *Beatrijs* staan, zullen er een of verschillende oudere handschriften van de *Beatrijs* bestaan hebben. Bij een datering moeten drie zaken onderscheiden worden: 1. de ouderdom van de legende; 2. de ouderdom van de Middelnederlandse legende in dichtvorm; 3. de

ouderdom van het handschrift waarin een redactie van die tekst is overgeleverd.

Op grond van een 'orloy' (een mechanisch uurwerk, vs. 846) in het klooster, de verwijzing naar het Mariamirakel *Theophilus* (vs. 519-524), de kledingstukken 'caproen' (kap met een kraag, vs. 169), 'roc' (kleed, vs. 170) en 'sorcoet' (overkleed, vs. 170) dateert Theo Meder de *Beatrijs* begin 14de eeuw (*Beatrijs*, editie Wilmink en Meder, p. 36-38). Andere onderzoekers komen uit op een ontstaansdatum in de 2de helft van de 13de eeuw.

De plaats van het ontstaan van het handschrift is op grond van de taal vrijwel zeker Brabant, mogelijk Brussel of omgeving.

Het handschrift bevat zes gehistorieerde (= versierd met een voorstelling) initialen en vele lombarden en het perkament is van een uitstekende kwaliteit. Dit wijst allemaal op een vermogende opdrachtgever.

De hele codex is door één fraaie hand geschreven in de sierlijke gotische *littera textualis*. Dit boekschrift werd in de 15de eeuw geleidelijk verdrongen door o.a. de *littera cursiva*. Het bekendste handschrift met Middelnederlandse teksten, het handschrift-Van Hulthem (circa 1405-1408), is geschreven in de *littera cursiva*. Dit is een minder sierlijk schrift, waardoor een kopiist sneller een tekst kon afschrijven.

Auteurschap

Van dichten comt mi cleine bate
Die liede raden mi dat ict late
Ende minen sin niet en vertare

ict = enclisis van: ic et = ik het

sin = geest, verstand, denkvermogen

vertaren = verteren, verslijten, vermoeien

sinen sin vertaren = zijn geest afpijnigen, zich afpijnigen, zich afmatten

Dit zijn de beroemde eerste drie versregels van de *Beatrijs*. Hieruit blijkt dat de auteur een beroepsdichter is. Hij vraagt subtiel om een goede beloning aan zijn toehoorders voor zijn voordracht, want hij verdient niet veel en heeft hard gewerkt. Het is niet bekend wie de auteur van de *Beatrijs* is. Op grond van de taal waarschijnlijk iemand uit Brabant.

In de 13de eeuw werden brooddichters vaak minstrelen genoemd, in de 14de eeuw sprokensprekers. Met hun verhalen trokken ze door

het land. In kastelen en steden droegen ze hun verhalen voor, die gepaard rijm bevatten. Door het rijm kon het publiek beter luisteren en kon de beroepsverteller de versregels makkelijker uit zijn hoofd leren: *versifier, c'était se souvenir*. Het is ook mogelijk dat hij het handschrift en later de gedrukte tekst voor zich had en af en toe even spiekte als hij de tekst niet meer vanbuiten wist of het verhaal voorlas.

Dat het verhaal werd voorgedragen en het publiek werd toegesproken, blijkt uit vs. 30, 59, 81, 192, 236, 239, 464, 476, 481, 482, 723, 786, 804, 805, 871, 1034, 1035 en 1037. De voordracht zal ongeveer 45 minuten geduurd hebben.

Zo'n voordrachtskunstenaar haalde zijn stof uit boeken of het mondelinge circuit. Hij paste een verhaal aan de situatie en het publiek aan. Hij bewerkte het, verzon er iets bij of liet iets weg. Het middeleeuwse schrijverschap is meestal een kwestie van bestaande stof opnieuw vertellen.

Verschillende onderzoekers denken dat het verhaal bij vs. 864 afgelopen is. Het vervolg zou later door een andere dichter zijn toegevoegd om de toehoorders te informeren over het lot van de kinderen (vs. 867-868) en het belang van de biecht te onderstrepen. Om te beginnen zou de oorspronkelijke dichter na bijvoorbeeld 10 jaar tot het inzicht gekomen zijn dat hij het publiek moest laten weten wat van de twee kinderen gekomen was en de biecht moest benadrukken. Of hij was gezwicht voor de kritiek dat deze onderwerpen ontbreken. Maar is vs. 1-864 wel een afgerond verhaal? Ondanks haar berouw is Beatrijs nog steeds een zondares. Ze ontloopt wel haar aardse straf, maar om aan haar hemelse straf te ontkomen moet ze biechten. Op die manier kan ze vergiffenis krijgen. Bovendien is de biecht nodig zodat het mirakel bekend kan worden gemaakt. Ook in de oudste Latijnse exempelen van Caesarius van Heisterbach is het verhaal niet afgelopen voordat de zonden beleden worden in een biecht.

Roland Draux komt in zijn proefschrift op grond van stilistisch en semiotisch onderzoek tot de conclusie dat Beatrijs' biecht geen toevoegsel is van een andere auteur. 'Bij de beoordeling van de aannemelijkheid van het verhaal moeten wij ook niet uit het oog verliezen dat er naar aanleiding van het vierde Lateranenconcilie [het vierde Lateraanse concilie werd in 1215 gehouden en geleid door paus Innocentius III, R.C.] voor het verplicht stellen van de biecht werd geijverd. De gelovigen werden toen gedwongen minstens één keer per jaar te biechten. Dit moest gebeuren tijdens een eenvoudige dialoog tussen priester en zondaar, tussen God en de zondige ziel. Alleen telde de bekentenis als ze aanleiding gaf tot een verbetering van het gedrag en een reiniging van het geweten. Daarom is de

vermaningsfunctie van het mirakel (die in het tweede deel voorkomt) onlosmakelijk verbonden geworden aan de diëgese' (Draux 2009, p. 226). De diëgese duidt niet alleen op de geschiedenis van een verhaal die zich afspeelt in een fictieve wereld, maar ook op een bepaalde manier van vertellen. Het Griekse woord *diegesis* betekent 'verhaal'. Zie voor een bespreking van het begrip *diëgese* https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_04894.php en https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_03572.php.

Waargebeurd?

De auteur zegt meermaals dat zijn verhaal volledig waar is. Om geloofwaardig over te komen noemt hij aan het begin zijn bron. Broeder Gijsbrecht heeft het hem naar waarheid verteld. Dat is een man van hoge leeftijd en hij heeft het in een van zijn boeken aangetroffen. Hij is dus eerbiedwaardig en wijs. Ook is hij belesen en geleerd, want hij beschikt over boeken. Die hadden in de middeleeuwen een enorm gezag.

De vraag is of de middeleeuwse toehoorders het verhaal geloofden. Voor de middeleeuwers was de morele waarheid belangrijker dan de historische werkelijkheid; dat het verhaal waar zou kunnen zijn, daar draaide het om. In de *Beatrijs* is die morele waarheid de wondermacht van Maria. Geert Claassens (2000, p. 189-190) concludeert: '[we] zouden kunnen stellen dat fictionaliteit in een middeleeuwse literaire context geen echt probleem is. We kunnen uiteraard de vraag stellen naar de mate waarin een middeleeuwse tekst referentieel of non-referentieel is, maar voor het toenmalige publiek zal dat een vraag zijn geweest die verder gaat dan het kijken naar overeenkomsten tussen het verhaal en de historische feitelijkheid: betrouwbaarheid is eerder een morele dan een historische categorie. Een non-referentiële tekst kan immers een morele waarheid uitdragen en daardoor acceptabel zijn, terwijl een referentieel bedoelde tekst zoveel "historische fouten" kan bevatten dat hij moreel onacceptabel wordt. En welke opvattingen men in de middeleeuwen heel concreet over individuele teksten koesterde, kunnen we eigenlijk alleen nog maar bij benadering achterhalen.'

Ontstaan en overlevering

Het wereldwijd verbreide verhaal van de non die het klooster verlaat om een werelds leven te gaan leiden, komt voor het eerst voor bij

in haar slaap.

- De terugkeer van de non naar het klooster is het gevolg van diep berouw, waardoor die terugkeer psychologisch verklaard wordt.

Beide exempelen hebben ook enkele overeenkomsten:

- het ambt van kosteres
- de sleutels die de non achterlaat
- het ervandoor gaan van de verleider
- een in prostitutie doorgebrachte periode
- de onopgemerkte afwezigheid van de kosteres door de taakwaarneming door Maria
- het verschijnen van Maria bij de terugkeer naar het klooster.

Caesarius van Heisterbach heeft de stof van het exempel waarschijnlijk niet zelf bedacht, maar zal het verhaal opgetekend hebben naar een schriftelijke of mondelinge bron. Vermoedelijk heeft de anonieme auteur van de veel uitgebreidere Middelnederlandse *Beatrijs* zich laten inspireren door het exempel van Caesarius van Heisterbach en vooral het tweede exempel, want in deze versie van *Beatrijs* komen elementen voor uit beide exempels.

Naast de berijmde Middelnederlandse *Beatrijs* bestaan er drie Middelnederlandse proza-exempelen uit circa 1500. Ton Duinhoven (1989a en 1989b) bespreekt deze redacties, K (Katwijkse handschrift), H (Haagse handschrift) en D (Düsseldorfs handschrift), uitvoerig, gedetailleerd en met filologische acribie. Alle drie hebben ze invloed ondergaan van de berijmde *Beatrijs*.

Robert Guette (1927, p. 116-118 en 136-140) wijst op het bestaan van nog twee laatmiddeleeuwse redacties van de legende: *Een exempel van Beatrix die costerinne* in het *Vaderbouck* (1511 in Leiden verschenen) en *Jonathas ende Rosafiere* (waarschijnlijk tussen de 14de en 16de eeuw in Vlaanderen ontstaan).

In het handschrift draagt de tekst niet de titel 'Beatrijs'. Willem Jonckbloet heeft in 1841 de tekst als eerste uitgegeven en doopte die *Beatrijs*. Daarmee heeft hij de canonisering van de *Beatrijs* ingeluid. In de 2de druk uit 1859 combineerde hij *Beatrijs* met *Carel ende Elegast*, een andere Middelnederlandse tekst met canonieke status.

Vertalingen en bewerkingen

De legende is in vele talen vertaald: in het Afrikaans, Duits, Engels, Esperanto, Frans, Fries, Friulisch (Friulaans), Hongaars, Italiaans, IJslands, Noors, Papiaments, Pools, Roemeens, Spaans, Vlaams,

Zweeds en zelfs in het Arabisch en in Nederlandse dialecten. Er zijn ook tientallen vertalingen en bewerkingen in het Nederlands verschenen. Daarnaast is de *Beatrijs* bewerkt tot toneelstukken en tot een opera.

De Belgische filoloog Robert Guiette (1895-1976) heeft in 1927 een monumentale vergelijkende studie over de legende van de kosteres gepubliceerd. Daarin bespreekt hij 54 middeleeuwse redacties en bewerkingen plus 147 uit latere tijd. De middeleeuwse versies variëren van Arabisch tot Oudnoors. Over onze Middelnederlandse versie zegt hij: 'L'ouvrage, dont nous avons à entretenir le lecteur pour l'instant, constitue un des plus purs joyaux de la littérature néerlandaise du moyen âge, et sans doute est-ce bien la rédaction la plus parfaite du thème qui nous occupe' (Het werk dat we voorlopig met de lezer moeten bespreken, is een van de zuiverste juwelen van de Nederlandse literatuur van de middeleeuwen en echt zonder twijfel de meest perfecte uitwerking van het thema dat ons bezighoudt) (Guiette 1927, p. 118).

Van de vele bewerkingen noem ik slechts *Beatrijs* (1908) van P.C. Boutens (1870-1943), omdat die de bekendste is. Piet Boutens heeft veel weggelaten, vooral het bovennatuurlijke. Op de kracht van de liefde heeft hij net meer nadruk gelegd. Zijn herberijming bevat maar 380 versregels. Die zijn verdeeld in 95 vierregelige strofen. Alle strofen bevatten gekruist rijm (abab). In de Middelnederlandse *Beatrijs* wordt de naam van de non pas in versregel 1029 genoemd. Piet Boutens (1975, p. 7) noemt haar naam meteen al in de eerste versregel: 'Dit is van zuster Beatrijs'. Aan het eind noemt hij zijn gedicht een sproke: 'Dit is de sproke van Beatrijs' (ibidem, p. 37). Deze *Beatrijs* heeft meer dan vijftig drukken beleefd.

Marialegende of Mariamirakel

De *Beatrijs* is een Marialegende of Mariamirakel. Een Marialegende is een verhaal waarin Maria op wonderbaarlijke wijze ingrijpt in het leven van haar getrouwen en hen door een mirakel beloont of redt. Het wonder in de *Beatrijs* is Maria's onbemerkte dienst als kosteres gedurende 14 jaren. De Marialegenden werden op straten of marktpleinen en in kloosters voorgelezen. Het Latijnse woord *legenda* betekent 'wat (voor)gelezen moet worden'. Geestelijken tekenden de Mariamirakelen op en legden verzamelingen aan, zodat zij die konden gebruiken in hun preek als 'exempel' (voorbeeld); ook anderen konden daaruit putten. Jacob van Maerlant heeft meerdere Mariamirakelen in zijn *Spiegel historiael* (1288) opgenomen. De moraal van de hele Marialiteratuur is: wie Maria trouw dient, kan altijd

Samenvatting van de *Beatrijs*

De voordrachtskunstenaar verdient maar weinig met dichten en de mensen raden hem aan om ermee te stoppen. Maar om de goedheid van Maria te laten zien is hij begonnen aan een prachtig verhaal over een wonder. God heeft het laten gebeuren ter ere van Maria. Het is een waargebeurd verhaal over een non. De verteller heeft het van broeder Gijsbrecht vernomen, een man van hoge leeftijd, die het in een van zijn boeken heeft aangetroffen.

De non heet Beatrijs en is hoofs en heeft verfijnde manieren. Zij is kosteres. Haar werk doet ze uitstekend. Ze luidt de klokken, zorgt voor het licht en de kerkelijke gewaden en wekt 's ochtends de kloosterlingen. Deze jonge vrouw kent de kracht van de liefde, waaraan zij zich niet kan onttrekken. De duivel verleidt haar tot vleselijke zonde. Ze wordt zo gekweld door een hevige verliefdheid dat ze het klooster moet verlaten om een werelds leven te gaan leiden.

Beatrijs laat de bode een brief bezorgen aan de jongeman op wie ze verliefd is. Die moet snel naar haar toe komen. Sinds hun twaalfde zijn zij verliefd op elkaar. Hij bezoekt haar en spreekt met haar door het tralievenstertje in de kloosterpoort. Graag zou hij haar uit het klooster halen. Hij belooft haar om mooie en kostbare kleding voor haar te laten maken en om haar nooit in de steek te laten. Met haar wil hij lief en leed delen. Beatrijs neemt deze belofte van trouw aan en wil het klooster verlaten om zijn bruid te worden. Ze spreken af om elkaar over een week in de kloostertuin te ontmoeten. Hij moet onder een egelantier op de uitkijk gaan staan.

De volgende dag koopt hij dure sieraden en blauwe en scharlakenrode stof voor Beatrijs, waarvan hij mooie kleren laat maken. Op de afgesproken avond gaat hij met alle mooie spullen en vijfhonderd pond naar de kloostertuin en wacht op Beatrijs onder de egelantier.

Zij luidt nog één keer de klokken voor de metten. Nadat alle kloosterlingen naar de slaapzaal zijn gegaan, blijft zij alleen achter in het koor. Voor het altaar knielt ze en bidt ootmoedig tot Maria. De liefde heeft haar zozeer in haar greep dat ze een werelds leven moet gaan leiden. Onze-Lieve-Heer vraagt ze om begrip voor haar lijden en om vergiffenis voor haar zonden. Ze kan niet anders dan tot diepe zonden te vervallen. Hierna verlaat zij het koor, loopt naar het Mariabeeld, knielt ervoor en bidt tot Maria. Haar kloostergewaad trekt ze uit en legt het op het altaar van Onze-Lieve-Vrouw. Ze doet ook haar sandalen uit en de sleutels van de sacristie hangt ze bij het Mariabeeld, zodat ze daar makkelijk gevonden worden.

Als zij bij haar vriend komt, schaamt ze zich omdat ze slechts

woorden..., pp. 306-309.'

Personages

Het hoofdpersonage is Beatrijs. Zij is niet alleen zondares, maar ook slachtoffer van de onweerstaanbare en overweldigende kracht van de liefde. In haar leven spelen drie vormen van liefde een grote rol:

1. de lichamelijke liefde. Die doet haar het klooster verlaten en zet haar aan tot zonde.
2. de moederliefde. Die beweegt haar tot een nieuwe zonde.
3. de liefde tot God en Maria. Die heft de zonde op.

Toen Beatrijs in het klooster ging, heeft zij drie geloften afgelegd:

1. de gelofte van gehoorzaamheid
2. de gelofte van kuisheid
3. de gelofte van armoede.

Als zij het klooster ontvlucht, schendt zij alle drie deze geloften en maakt ze zich schuldig aan meerdere zonden:

1. De vlucht is een daad van ongehoorzaamheid. Die kon bestraft worden met excommunicatie. De gelovige werd dan de genade ontzegd, wat erop neerkwam dat hij niet naar de hemel maar naar de hel ging.
2. Gedurende 14 jaren heeft zij zich schuldig gemaakt aan de zonde van onkuisheid door seks te hebben met haar minnaar en als prostituee met Jan en alleman. Als minnares bedrijft zij de zonde van wellust, want ze geniet van de seks die ze met haar man heeft (vs. 407). Maar als prostituee ervaart ze geen seksueel genot (vs. 461). Zij zondigt dan dus weliswaar met haar lichaam, maar begaat niet de zonde van wellust.
3. De eerste 7 jaren leeft zij in weelde. Daarmee heeft ze zich schuldig gemaakt aan de zonde van onmatigheid. Hierna schaamt zij zich voor haar armoede, terwijl zij ooit de gelofte heeft afgelegd die armoede te onderhouden.
4. Een non is de bruid van Jezus Christus en moet al haar liefde slechts op Hem richten. Beatrijs begaat ook de zonde van hoogmoed door haar hemelse bruidegom, Jezus Christus, in te ruilen voor een aardse, haar geliefde. Daarna vervalt zij van bruid van Jezus Christus tot bruid van Jan en alleman. Uiteindelijk blijkt zij als bruid van Jezus Christus beter af te zijn dan als bruid van een sterveling. Daarnaast is zij te trots om te gaan bedelen. Voor iemand van adellijke komaf was bedelen de ergste vorm van vernedering, in casu zelfvernedering.

en P.C. Boutens was de auteur van het bruiloftsdicht voor prinses Juliana en prins Bernard (1911-2004) in 1937. Zij kregen op 31 januari 1938 hun eerste kind en noemden haar Beatrix. Waarschijnlijk is zij vernoemd naar Beatrijs.

De andere personages zijn de minnaar, de twee kinderen, de weduwe, de abdis, de abt (biechtvader) en de jongeman in het wit.

Moraal, thema en motieven

De *Beatrijs* geeft een levensles hoe je je leven kunt verbeteren en het hiernamaals veilig kunt bereiken. De toehoorder wordt de noodzaak bijgebracht om Maria te vereren. Wie Maria trouw vereert, kan rekenen op haar goedheid en steun en dan komt het allemaal goed.

Het thema is de onvoorwaardelijke hulp van Maria. In vs. 825-826 staat: 'Wie aen v soect ghenade / Hi vintse al comt hi spade' (wie bij u genade zoekt, zal die krijgen, al komt hij nog zo laat). Maria, toevlucht der zondaren en middelares tussen God en de mensen, verleent haar trouwe kinderen altijd hulp. Geert Claassens, Amand Berteloot en Friedel Helga Roofls formuleren het thema als: 'die Spannung zwischen weltlicher, höfischer Liebe und Gottesliebe. Der Dichter nimmt angesichts [= met het oog op, R.C.] dieses Spannungsfelds einen nuancierten Standpunkt ein. Er macht deutlich, dass die höfische Liebe – denn als solche müssen wir das Verhältnis zwischen Beatrix und ihrem Geliebten charakterisieren – zwar zur Diskussion steht, aber er verteidigt nicht den extremen Standpunkt der völligen Ablehnung der profanen Liebe. Die höfische Liebe wird nicht dargestellt als etwas *in se* [= in wezen, in beginsel, R.C.] Schlechtes und Verwerfliches, sondern als eine Spielart der Liebe [= vorm van liefde, R.C.], die ein Element der Unsicherheit in sich birgt und deswegen als der sakralen [= sacraal, heilig, R.C.] Liebe untergeordnet betrachtet werden muss. Nur als Braut des himmlischen Bräutigams kann man sich der unerschütterlichen [= onwrikbaar, R.C.] Gegenliebe sicher sein, und Beatrix muss ihren schmerzlichen Gang durch die Welt gehen, um diese Einsicht zu erlangen [= verwerven, R.C.]' (*Beatrijs*, editie Claassens, Berteloot en Roofls, p. 88).

De voornaamste motieven zijn de ontrouw van de mens, de trouw van God en Maria, schande, berouw, biecht en Gods genade. De trouw van Maria openbaart zich vooral in haar wonderbaarlijke ontferming.

Beatrijs heeft drie geloften afgelegd toen ze in het klooster ging, zoals we hierboven gezien hebben, maar deze geloften is ze niet

Andreas Capellanus (circa 1150-circa 1220) heeft aan het eind van de 12de eeuw een handboek over de hoofse liefde geschreven, getiteld *De amore* (Over liefde). Zijn definitie van liefde (*amor*) is: ‘“Liefde is een aangeboren aandoening die zich ontwikkelt vanuit het zien van en het onmatig denken aan de schoonheid van het andere geslacht, waardoor iemand boven alles begeert de omhelzingen van de ander deelachtig te worden, en vanuit beider verlangen in de omhelzing van die ander alle voorschriften van de liefde te vervullen.”’ De auteur van *De amore* vindt er geen doekjes om welke vorm van liefde hij op het oog heeft. Seksuele lust, erotiek tussen man en vrouw, dat is zijn thema’ (Capellanus 2013, p. 8-9). Zie voor een uitgebreidere bespreking van de hoofse liefde Castermans (2022, p. 12-15 en 65-66).

Meerdere motieven in de *Beatrijs* zijn ontleend aan de hoofse liefde, waarmee de (literair geschoolde) toehoorders erg vertrouwd waren:

- het motief van de schoonheid van de vrouw. In de hoofse literatuur was het de gewoonte om die schoonheid uitvoerig te beschrijven. De dichter laat dit echter achterwege omdat hij dit niet gepast vindt, maar vermeldt wel dat ze erg knap is (vs. 23-25).
- het motief van de liefde als bron van deugd. Zelfs gierigaards worden vrijgevig (vs. 51-53).
- het motief van de luxueuze kleding die de minnaar zijn geliefde schenkt. Onder de egelantier in de kloostertuin doet ze die kleren aan (vs. 272-283). Bij ieder kledingstuk dat ze aantrekt, wordt ze verleidelijker en begerenswaardiger. ‘Het lijkt wel een omgekeerde striptease’ (Lulofs 1961, p. 483). Hij geeft haar ook ‘gordele’ (vs. 175). Een riem, gordel of ceintuur kan als symbool van een duurzame relatie opgevat worden (vgl. Hogetoorn 1987, p. 110). Verder koopt hij gouden ringen en allerlei andere sieraden voor haar (vs. 177-178). Ook een ring is een eindeloze cirkel die symbool staat voor een liefde die nooit eindigt.
- het motief van de verstoorde jeugdliefde. Doordat Beatrijs in het klooster treedt, kan ze geen contact onderhouden met haar geliefde. Als de geliefden elkaar door het tralievenstertje in de kloosterpoort spreken, kunnen ze elkaar niet kussen (vs. 123-124).
- het motief van de wederzijdse liefde vanaf de leeftijd van 12 jaar (vs. 92-93). De geliefden hebben altijd van elkaar gehouden, d.w.z. zover zij zich kunnen herinneren. Dit literaire motief is afkomstig van de troubadours.
- het motief van de tekenen van hevige verliefdheid. Tijdens het gesprek tussen Beatrijs en haar geliefde door het tralievenstertje

we nu terug naar de scène uit de *Beatrijs*, dan kunnen we in het licht van het bovenstaande vaststellen, dat de daarin beschreven “locus amoenus” als “locus amoris” van het onhoofse type is. Het gaat immers om een “ongeciviliseerd”, in de vrije natuur gelegen “foreest”-landschap. Het is dan conform daarmee, dat Beatrijs, “hovesche ende subtijl van zeden” (vs. 19) als ze is, het van de hand wijst om daarin de liefde te bedrijven en in plaats daarvan haar partner een ander inzicht bijbrengt aangaande de functie van het natuurdecor [...]. Zij gebiedt hem [...] te wachten totdat zij zich “op een bedde wel ghemaect” (vs. 360) zullen bevinden, dat is op een afgesloten en “geciviliseerde” plaats.’ Volgens Roel Zemel (ibidem, p. 352-354) kan de scène in het bos tevens vanuit de achtergrond van de pastourelle benaderd worden. De pastourelle is een vorm van Oudfranse liefdespoëzie van hoofse dichters uit de 12de en 13de eeuw, waarin een ridder een herderin (*pastourelle* in het Frans) ontmoet en haar probeert te verleiden. De ontmoeting vindt plaats in de vrije natuur, vaak in de ochtend. Er heerst een lentesfeer en die kan opgeroepen worden door middel van een *Natureingang*. Met vleierende woorden en vaak mooie beloften vraagt de ridder de herderin om haar liefde. Dikwijls belooft hij haar geschenken, zoals mooie kleren of rijkdom, en het komt ook voor dat hij haar een trouwbelofte doet, maar in werkelijkheid wil hij in het open veld zijn seksuele behoeften op haar botvieren. In een aantal gevallen slaagt hij hierin ook. De man is afkomstig uit de hoofse, aristocratische wereld, maar zijn attitude is niet hoofs: hij ziet de vrouw als lustobject en wil slechts een nummertje maken.

Dat de minnaar Beatrijs in de steek laat, is ook niet hoofs van hem. In de minnelyriek van de troubadours komt het zelfs voor dat ze belijden dat ze hun geliefde nog zullen beminnen als ze dood en begraven zijn. Tragisch is dat Beatrijs, nadat ze door haar minnaar in de steek is gelaten, genoodzaakt is om anonieme mannen buiten de stad in het open veld seksueel te bedienen. Je zou de *Beatrijs* kunnen interpreteren als een tragische liefdesgeschiedenis met een happy end door de tussenkomst van Maria, waaruit blijkt dat de hemelse liefde de wereldse liefde overtreft.

Kleuren- en getallensymboliek

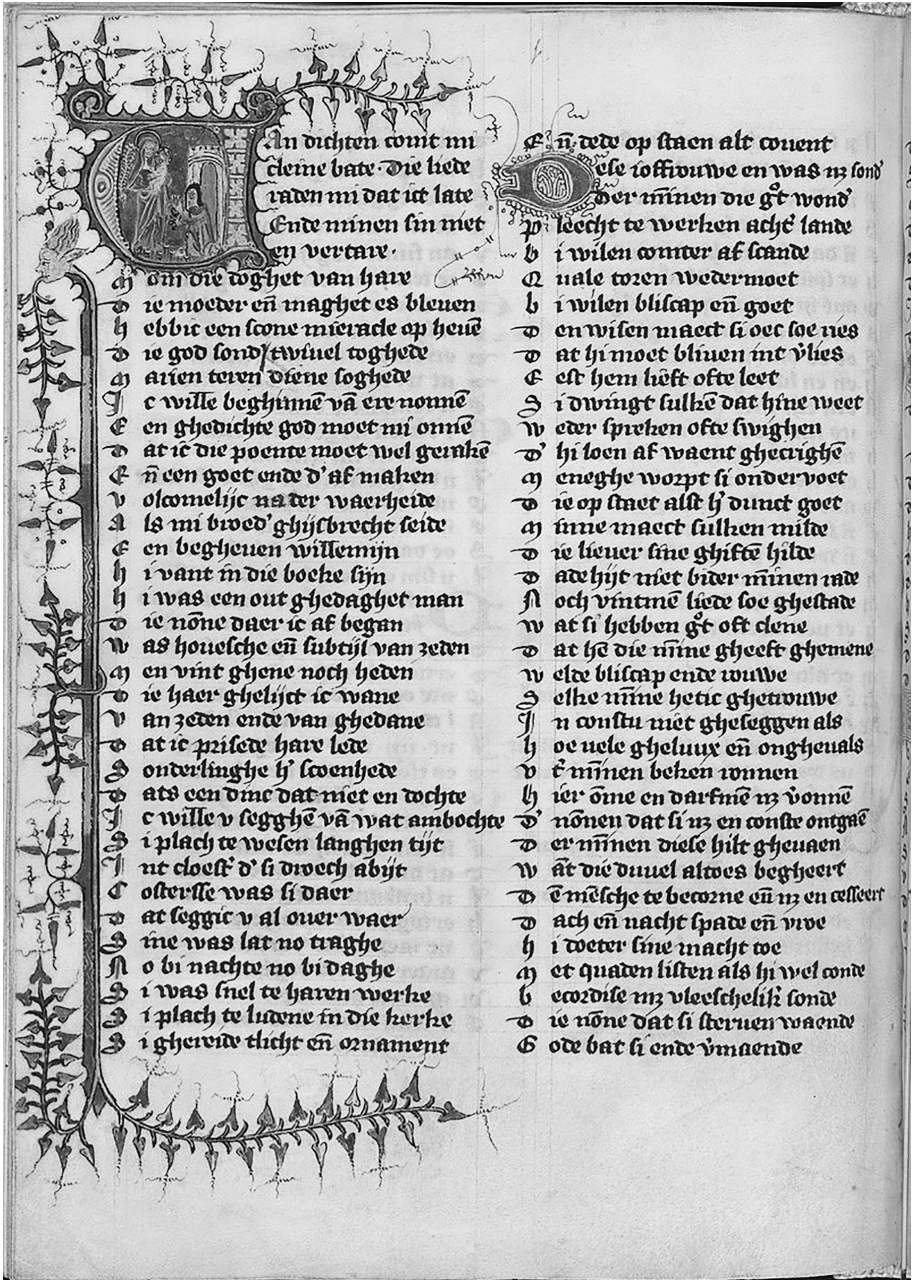
Getallen in een middeleeuws verhaal symbolisch interpreteren is geen risicoloze onderneming, omdat die op meerdere manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Het getal zeven kan op de zeven

gaven van de Heilige Geest duiden: wijsheid, inzicht, raad, kracht, vroomheid, liefde en godsvrucht (naar Jesaja 11:2-3). Maar het kan ook verwijzen naar de zeven deugden of de zeven hoofdzonden. En het kan een toespeling zijn op de zevendaagse schepping van de wereld door God (*Beatrijs*, editie Claassens, Berteloot en Roofs, p. 98).

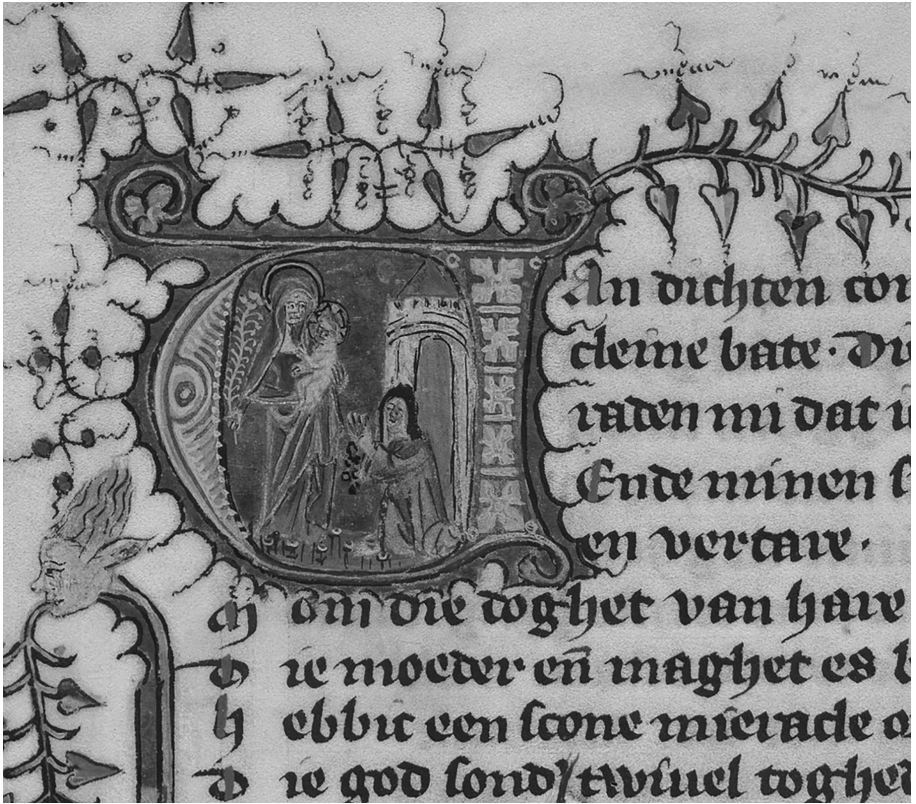
Beatrijs laat haar geliefde **zeven** dagen wachten voordat zij met zijn hulp uit het klooster vlucht (vs. 147). De tekst geeft hiervoor geen verklaring. Misschien moeten we zeven opvatten als een verwijzing naar de voltooiing van de zevendaagse schepping door God. De zeven dagen staan dan voor de tijd die Beatrijs nodig heeft om haar kloosterleven af te ronden en te beëindigen.

Eenduidiger is de tijd die Beatrijs buiten het klooster doorbrengt: **twee** keer **zeven** jaren. Dat op zeven vette jaren zeven magere jaren volgen, is een duidelijke verwijzing naar het Bijbelse verhaal van Jozef in Egypte (Genesis 41). Het getal zeven geeft de voltooiing aan van twee periodes die Beatrijs in de wereld doorbrengt, en het getal twee kan verwijzen naar zowel eenheid als verdeeldheid. Twee is het getal van het aardse en van het zondige en duivelse. De aarde was het domein van de duivel. Aan zijn macht kon men alleen ontkomen met Gods hulp.

Als Beatrijs het wereldse leven ingaat, geeft haar minnaar haar **twee** stel kleren (vs. 271) en trekt ze **twee** kousen (vs. 277) en **twee** schoenen (vs. 278) aan. Uit haar aardse relatie met haar geliefde komen **twee** kinderen (zonen) voort (vs. 478); ook Jozef krijgt twee kinderen (zonen) in het Bijbelse verhaal van Jozef in Egypte: Genesis 41:50: 'Nog voordat de periode van hongersnood aanbrak, kreeg Jozef twee zonen bij Asnat, de dochter van Potifar, de priester uit Heliopolis' (*De Bijbel*, p. 87). Jezus Christus is aan het kruis genageld tussen **twee** moordenaars (vs. 644). Wanneer Beatrijs voor de **tweede** keer de stem hoort (vs. 724), denkt zij dat die van de duivel afkomstig is. De duivel komt ook **twee** keer in actie. De eerste keer om haar jeugdliefde aan te wakkeren zodat zij bezwijkt voor de verleiding (vs. 63-71). De tweede keer wanneer zij haar zonden aan de abt wil opbiechten. De duivel geeft haar twijfel in om haar van haar biecht af te houden (vs. 929-931). Daarom is het mijns inziens geen toeval dat de dichter **twee** keer wijst op het belang om het Ave Maria te bidden: door dit gebed wordt de duivel bezworen. (Ook met een kruisteken als aanroeping van de Drie-eenheid kon je in de middeleeuwen de duivel verdrijven.) In vs. 738-739 zegt Beatrijs ook dat ze hoopt de macht van de duivel spoedig te breken. De eerste keer dat de dichter de waarde van het Ave Maria benadrukt, is als Beatrijs het habijt aflegt voor het altaar van Onze-Lieve-Vrouw en de sleutels van de sacristie bij het Mariabeeld hangt; daar bidden de

Afb. 1: het begin van de Beatrijslegende in het Beatrijshandschrift, Koninklijke Bibliotheek in Den Haag

Afb. 2: miniatuur aan het begin van de Beatrijslegende in het Beatrijshandschrift, Koninklijke Bibliotheek in Den Haag

Afb. 3: Meester van Frankfurt (circa 1460-circa 1533): *Maria lactans*

Afb. 7: Mariakapel van de Sint-Petrus-en-Pauluskerk in Wolder (Maastricht) – fotografie: Robert Castermans. Boven de ingang staat: 'MARIA moojer vaan us allemaol'. Dit is Maastrichts voor: 'MARIA moeder van ons allemaal'.

Leef Slevrouw,

Ave Maria, ave Slevrouw.

Mèt al mien probleme kom iech nao uuch touw.

Maria de moojer vaan alle minse,

bij uuch kin iech koume mèt al mien winse.

In eur kapel is 't altied zoe heerlek stèl.

Tege uuch kin iech vertèlle al wat iech wèl.

Geer luustert nao miech. Bij uuch vin iech begrip

en in gedachte gef geer miech hiel dèks 'ne gooie tip.

Op uuch kin iech vertrouwe, noets stèlt geer miech teleur

en es iech wèl opgeve daan huur iech "Keend veer goon deveur".

Wie dèks höb iech uuch al gevraog um eure steun.

't Is eur krach boe iech soms even op leun

en opgeluuch höb iech daan nog e bougieke opgestoke.

't Vertrouwe in uuch is miech noets opgebroke.

Afb. 8: Maastrichts gedicht in de Mariakapel van de Sint-Petrus-en-Pauluskerk in Wolder (Maastricht) – fotografie: Robert Castermans. In het Nederlands luidt dit gedicht:

Lieve Onze-Lieve-Vrouw,

Ave Maria, ave Onze-Lieve-Vrouw.
Met al mijn problemen kom ik naar u toe.
Maria de moeder van alle mensen,
bij u kan ik komen met al mijn wensen.
In uw kapel is het altijd zo heerlijk stil.
Tegen u kan ik vertellen alles wat ik wil.

U luistert naar mij. Bij u vind ik begrip
en in gedachten geeft u mij heel vaak een goede tip.
Op u kan ik vertrouwen, nooit stelt u mij teleur
en als ik wil opgeven, dan hoor ik: 'Kind, we gaan ervoor.'

Hoe vaak heb ik u al gevraagd om uw steun.
Het is uw kracht waar ik soms even op leun
en opgelucht heb ik dan nog een kaarsje opgestoken.
Het vertrouwen in u is mij nooit opgebroken.

BIBLIOGRAFIE

Ton Anbeek en M.A. Schenkeveld-van der Dussen: '17 februari 1992: De redactie van *Nederlandse literatuur, Een geschiedenis* komt tot de ontdekking dat in het boek met geen woord over *Beatrijs* gerept wordt, Canonvorming'. In: *Nederlandse literatuur, Een geschiedenis*. Hoofdredactie: M.A. Schenkeveld-van der Dussen. Redactie: Ton Anbeek, Willem van den Berg, Jaap Goedegebuure [e.a.]. Groningen: Martinus Nijhoff. 1993, p. 872-877.

Beatrijs, Mittelniederländisch Neuhochdeutsch. Herausgegeben und übersetzt von Geert Claassens, Amand Berteloot und Friedel Helga Roofls. Münster: agenda Verlag. 2022. (Bibliothek mittelniederländischer Literatur, Band 10).

Beatrijs. In: *Voorbeeldig en vermakelijk vertellen, Zeven Middelnederlandse verhalen*. Uitgegeven en van een inleiding voorzien door Geert Claassens. Leuven [enz.]: Acco. 2018, p. 229-263.

Beatrijs, Een Marialegende. Tekstverzorging en vertaling Hessel Adema. 9de dr. [z.pl.]: Taal & Teken. 2016. (Vertaalde tekstuutgaven, middeleeuwen).

Beatrijs. Hertaling en inleiding: Jan Erik Grezel. Groningen [enz.]: Noordhoff. 2009. (Klassieke lijsters).

Beatrijs. In: *Middeleeuwse verhalen uit de Lage Landen*. Vertaald door Ingrid Biesheuvel. Met een voorwoord van Herman Pleij. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep. 2008. (Feniks), p. 141-158.

Beatrijs, La leggenda della sacrestana, Un miracolo mariano in medio nederlandese. A cura di Luisa Ferrini. Redazione a cura di Maria Giovanna Arcamone, Donatella Bremer. Pisa: Edizioni ETS. 2004. (Letterature germaniche, [dl.] 1). [Dit boek bevat een vertaling van de *Beatrijs* in het Italiaans.]

Beatrijs, Een middeleeuws Maria-mirakel. Vertaald door Willem Wilmink. Met een inleiding en een teksteditie door Theo Meder. Amsterdam: Prometheus / Bert Bakker. 1995. (Nederlandse klassieken, dl. 4).

BEATRIJS IN HET MIDDELNEDERLANDS

Van dichten comt mi cleine bate
 Die liede raden mi dat ict late
 Ende minen sin niet en vertare
 Maer om die doghet van hare
 5 Die moeder ende maghet es bleuen
 Hebbic een scone mieracle op heuen
 Die god sonder twiuel toghede
 Marien teren diene soghede
 Jc wille beghinnen van ere nonnen
 10 Een ghedichte god moet mi onnen
 Dat ic die poente moet wel geraken
 Ende een goet ende daer af maken
 Volcomelijc na der waerheide
 Als mi broeder ghijsbrecht seide
 15 Een begheuen willemijn
 Hi vant in die boeke sijn
 Hi was een out ghedaghet man
 Die nonne daer ic af began
 Was houesche ende subtyl van zeden
 20 Men vint ghene noch heden
 Die haer ghelijct ic wane
 Van zeden ende van ghedane
 Dat ic prisede hare lede
 Sonderlinghe haer scoenhede
 25 Dats een dinc dat niet en dochte
 Jc wille v segghen van wat ambochte
 Si plach te wesen langhen tijt
 Jnt cloester daer si droech abijt
 Costersse was si daer
 30 Dat seggic v al ouer waer
 Sine was lat no traghe
 No bi nachte no bi daghe
 Si was snel te haren werke
 Si plach te ludene in die kerke
 35 Si ghereide tlicht ende ornament
 Ende dede op staen alt couent
 Dese ioffrouwe en was niet sonder
 Der minnen die groet wonder
 Pleecht te werken achter lande
 40 Bi wilen comter af scande
 Quale toren wedermoet

Bi wilen bliscap ende goet
Den wisen maect si oec soe ries
Dat hi moet bliuen int verlies
45 Eest hem lief ofte leet
Si dwingt sulken dat hine weet
Weder spreken ofte swighen
Daer hi loen af waent ghecrighen
Meneghe worpt si onder voet,
50 Die op staet alst haer dunct goet
Minne maect sulken milde
Die lieuer sine ghiften hilde
Dade hijt niet bider minnen rade
Noch vintmen liede soe ghestade
55 Wat si hebben groet oft clene
Dat hen die minne gheeft ghemene
Welde bliscap ende rouwe
Selke minne hetic ghetrouwe
Jn constu niet gheseggen als
60 Hoe uele gheluux ende ongheuals
Vter minnen beken ronnen
Hier omme en darfmen niet veronnen
Der nonnen dat si niet en conste ontgaen
Der minnen diese hilt gheuaen
65 Want die duuel altoes begheert
Den mensche te becomee ende niet en cesseert
Dach ende nacht spade ende vroe
Hi doeter sine macht toe
Met quaden listen als hi wel conde
70 Becordise met vleescheliker sonde
Die nonne dat si steruen waende
Gode bat si ende vermaende
Dat hise troeste dore sine ghenaden
Si sprac jc ben soe verladen
75 Met starker minnen ende ghewont
Dat weet hi dient al es cont
Die niet en es verholen
Dat mi die crancheit sal doen dolen
Jc moet leiden een ander leuen
80 Dit abijt moetic begheuen
Nv hoert hoeter na verghinc
Si sende om den ionghelinc
Daer si toe hadde grote lieue
Oetmoedelijc met enen brieue
85 Dat hi saen te hare quame

TOELICHTINGEN BIJ VERSREGELS

Sommige versregels in de *Beatrijs* zullen voor een hedendaagse lezer moeilijk te begrijpen zijn. Daarom licht ik die hieronder toe. Ook zullen veel lezers de directe of indirecte ontleningen aan de Bijbel niet herkennen. Voor hen citeer ik de betreffende Bijbelpassages.

vs. 8, 492 en 1031 Over Maria wordt gezegd dat zij God de borst heeft gegeven. In middeleeuwse teksten wordt met God vaak Christus bedoeld. De Drie-eenheid, de Drie-enigheid, de Heilige Drievuldigheid of de Triniteit is de eenheid van God in drie personen: de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. De Zoon is Christus, Gods incarnatie (= menswording, vleeswording). Ook in **vs. 542 en 711** wordt God in plaats van Christus genoemd. In **vs. 818** wordt Christus zelfs de Schepper van hemel en aarde genoemd. ‘Dit is een nogal vrije interpretatie van het mysterie van de Drie-eenheid’ (*Beatrijs*, editie Lulofs, p. 112).

vs. 15 De wilhelmieten of broeders van Sint-Wilhelmus gingen terug op Willem (Guillaume) van Malavalle, een Franse ridder en kruisvaarder, die in 1155 boeteling en heremiet (eremiet, kluizenaar) werd in de omgeving van Castiglione della Pescaia binnen het bisdom Grosseto in Italië. Daar bouwde hij de *Stabulum Rodis*, de stal van Rhodes, in een naderhand Malavalle geheten bergdal. Hij overleed op 10 februari 1157. Zelf heeft hij geen orde gesticht, maar na zijn dood verenigden zich bij zijn graf enkele mannen die zijn levenswijze wilden navolgen (Van de Wiel 1987, p. 264).

vs. 46-48 ‘Si dwingt sulken dat hine weet / Weder spreken ofte swighen / Daer hi loen af waent ghecrighen’ (Sommige mensen zijn zo in de ban van de liefde dat ze niet weten of ze beter kunnen spreken of zwijgen om hun beloning te verkrijgen). Bedoeld wordt dat de liefde de mensen in verwarring brengt zodat ze niet weten of ze moeten spreken of niet spreken om de geliefde te veroveren. Vgl. Prediker 3:7: ‘Er is [...] een tijd om te zwijgen en een tijd om te spreken’ (*De Bijbel*, p. 1084).

Norbert de Paepe (1963-1964, p. 311) vertaalt ‘dat hine weet / Weder spreken ofte swighen’ met ‘dat hij niet weet wat te zeggen of te verzwijgen’. Hij interpreteert *spreken* en *swighen* dus als transitieve (overgankelijke) werkwoorden.

vs. 101 Het werkwoord *vanden* betekent niet alleen ‘spreken’, ‘zich onderhouden met’, maar ook ‘op de proef stellen’, ‘testen’. Beatrijs

of terechtgesteld werd, had je alleen een hemd aan. Opstandige leenmannen die genade gingen afsmeken bij hun leenheer, moesten dat blootsvoets, in hun hemd en blootshoofds doen.

vs. 278 ‘twee scoen cordewane’ (twee schoenen van leer dat op Corduaanse wijze bewerkt is). In Cordoba, een stad in Andalusië in Spanje, verstond men de kunst om het soepele geitenleer mooi te bewerken. Deze techniek van leerbewerking was ook te onzent bekend. Daarom werd een schoenmaker ook wel een cordewanier genoemd. Zie:

- MNW 3, 1895, s.v. *corduanier*: ‘Bewerker van cordovaansch leder, maker van geiteleeren schoenen of chevreau-laarsjes [chevreau = geitenleer, R.C.], schoenmaker.’
- VMNW 2, 2550-2551, s.v. *cordewanier*: ‘Schoenmaker, meer bep.: schoenmaker die werkt met bokken- of geitenleer. *I.t.t. de coeyinscoemakere (zie ald.), die met runderleer werkt*’.
- VMNW 2, 2456, s.v. *coeyinscoemakere*: ‘Schoenmaker, maker van koeienleren schoenen.’

De schoenen van Beatrijs, of het leer ervan, hoeven dus niet uit Cordoba te komen. Overigens is het Middelnederlandse woord *scoe* (schoen) enkelvoud en *scoen* (schoenen) meervoud. Het woord *scoen* ging men opvatten als enkelvoud. Vandaar dat men er voor het meervoud *-en* achter zette. Ons woord *schoenen* heeft dus een dubbele meervoudsvorm. Taalkundigen spreken van een stapelvorm. Ook het woord *kinderen* is zo’n stapelvorm. Aan het oorspronkelijke meervoud *kinder* werd de meervoudsuitgang *-en* toegevoegd.

vs. 305 Het woord *formine* is een hapax legomenon: het komt alleen in deze context voor en nergens anders in het Middelnederlands. Uit de context valt op te maken dat dit woord iets moet betekenen als ‘klatergoud’. Topfiloloog Ton Duinhoven (1989a, p. 88-92) maakt de volgende conjectuur. In de legger stond ‘valser mine’ (van vals metaal) en door een foute woordscheiding (‘val sermine’) en verlezing van *val* als het voorzetsel *van*, de lange *-s* als een *-f* en de *-e* als een *-o* las de kopiïst ‘van formine’. De lange *-s* en de *-f* waren gelijkvormig en de klinkers *-a*, *-e* en *-o* werden vaak verwisseld. De kopiïst kende het woord ‘formine’ niet en zal gedacht hebben dat er koper, ijzer of een ander goedkoop metaal mee bedoeld werd. Sommige tekstbezorgers vertalen *formine* met ‘pyriet’, ook zwavelkies of ijzerkies genoemd. Dat is een mineraal met een enigszins op goud lijkende kleur.

vs. 372 Absalom was de derde zoon van koning David en was

BEATRIJS IN HEDENDAAGS NEDERLANDS

Met gedichten schrijven verdien ik maar weinig. De mensen raden me aan om ermee te stoppen en mijn geest niet af te pijnigen. Maar om de goedheid te laten zien van de vrouw die moeder werd maar toch maagd bleef, ben ik begonnen aan een prachtig verhaal over een wonder. God heeft dat ongetwijfeld laten gebeuren ter ere van Maria, die Hem de borst heeft gegeven. Ik ga vertellen over een non. Met Gods hulp zal ik het verhaal goed weergeven, precies zoals broeder Gijsbrecht van de orde der wilhelmieten het mij naar waarheid heeft verteld. Hij is een man van hoge leeftijd en heeft het in een van zijn boeken aangetroffen.

De non over wie ik het zojuist had, was hoofs en had verfijnde manieren. Vandaag de dag is er niemand die haar evenaart qua gedrag en uiterlijk. (25) Het zou niet gepast zijn als ik haar lichaam, in het bijzonder haar schoonheid, zou prijzen. Ik zal jullie vertellen welke taak zij gedurende lange tijd vervulde in het klooster waar zij woonde. Zij was kosteres. Ik verzeker jullie dat ze nooit lui of traag was. Haar werk deed ze snel en ijverig. Ze luidde de klokken van de kerk, zorgde voor het licht en de kerkelijke gewaden en wekte alle kloosterlingen.

Deze jonge vrouw kende de liefde, die bij iedereen wonderlijke dingen teweegbrengt. Soms leidt ze tot schande, kwelling, verdriet of haat, soms tot vreugde of geluk. Zelfs een verstandig mens kan ze het hoofd zo op hol brengen, dat hij dwaze dingen doet, of hij nou wil of niet. Sommige mensen zijn zo in de ban van de liefde dat ze niet weten of ze beter kunnen spreken of zwijgen om hun beloning te verkrijgen. De liefde richt velen te gronde (50). Zij kunnen pas weer overeind krabbelen als de liefde het toestaat. De liefde maakt gierige mensen vrijgevig. Ook zijn er mensen die zo trouw zijn dat ze alles wat de liefde hun schenkt – geluk, vreugde en verdriet – , met de ander willen delen. Dat noem ik oprechte liefde.

Ik kan jullie onmogelijk zeggen hoeveel geluk en verdriet uit de bron der liefde stromen. Daarom mogen we het de non niet kwalijk nemen dat zij zich niet kon onttrekken aan de liefde, die haar in haar greep hield. Want de duivel wil de mens altijd, dag en nacht, tot het kwade verleiden. Daar houdt hij nooit mee op. Zoals hij dat zo goed kan, verleidde hij met gemene streken de non tot vleselijke zonde, zozeer dat ze dacht dat ze zou sterven. Ze bad tot God en smeekte Hem om haar met Zijn genade te helpen. Ze zei: 'Ik word zo gekweld (75) door een hevige verliefdheid dat deze kwelling me gek zal maken. Dat weet Hij Die alles weet en aan Wie niets verborgen blijft.

De *Beatrijs* is de bekendste en beste Marialegende van de Middelnederlandse letterkunde en een hoogtepunt uit de Nederlandse literatuur. Het verhaal is dan ook opgenomen in de canon van de Nederlandse letterkunde. Wat de *Beatrijs* ook bijzonder maakt, is dat het de eerste Nederlandstalige vertelling is met als hoofdfiguur een vrouw van vlees en bloed.

Beatrijs is de kosteres van een nonnenklooster. Ze doet haar werk uitstekend, maar is smoorverliefd. Daarom ontvlucht ze het klooster. Met haar geliefde beleeft ze 7 gelukkige jaren. Als het geld op is, laat hij Beatrijs ondanks zijn belofte van eeuwige trouw in de steek. Om haar twee kinderen te onderhouden werkt ze 7 jaren als prostituee. Na 14 jaren krijgt ze diep berouw en besluit ze terug te keren naar het klooster. Wat blijkt? Niemand heeft haar afwezigheid opgemerkt omdat Maria al die jaren haar taak heeft waargenomen.

De neerlandicus Robert Castermans heeft de *Beatrijs* vertaald in hedendaags Nederlands en voorzien van een uitgebreide toelichting. Daardoor is deze uitgave geschikt voor middelbare scholieren, studenten Nederlands en iedereen die dit prachtige verhaal wil lezen zonder afgeleid te worden door verklarende voetnoten. Deze editie bevat tevens de beste versie van de Middelnederlandse *Beatrijs* vanwege meerdere tekstverbeteringen.

een juweel van middeleeuwse vertelkunst, een unieke ster aan het firmament van de legende van de kosteres – prof. dr. Frits van Oostrom

De Beatrijs behoort ongetwijfeld tot de Übercanon van de Middelnederlandse letterkunde – prof. dr. Mike Kestemont

deze zeldzame parel van middeleeuwse vertelkunst – prof. dr. Theo Meder

een van de toppers van de canon van de Nederlandse letterkunde – prof. dr. Ton Anbeek en prof. dr. Riet Schenkeveld-van der Dussen

Bestel nu

Beatrijs

De bovenstaande pagina's
zijn slechts een deel van het boek:

Beatrijs

**De beste versie van de Middelnederlandse tekst
en een vertaling in hedendaags Nederlands
in doorlopend proza**

door

Robert Castermans

Bestel het hele boek voor slechts € 16,95 via
www.bravenewbooks.nl of via een (internet)boekhandel.

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken